

Мирослав Перишић
Архив Србије, Београд
perisic59@gmail.com

[https://doi.org/10.18485/ai_godine_ww1.2019.ch294\(497.15\)1914](https://doi.org/10.18485/ai_godine_ww1.2019.ch294(497.15)1914)

САРАЈЕВСКИ АТЕНТАТ: НЕРАЗЈАШЊЕНА ПИТАЊА

Анстракт: У раду се разматрају питања и околности у којима се догодио атентат у Сарајеву 28. јуна 1914. године. Међу отвореним, неразјашњеним питањима свакако спада питање безбедности аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда и зашто она није била на одговарајућем нивоу, затим како то да аустроугарска полиција као једна од најсавременијих у тадашњој Европи није ушла у траг атентаторима док су се они кретали кроз Босну у недељама које су претходиле атентату, зашто истрага која је спроведена непосредно после атентата није обухватила одговорност најодговорнијих личности за безбедност аустроугарског престолонаследника и најзад да ли су постојале информације о припреми атентата.

Кључне речи: Сарајевски атентат, Гаврило Принцип, безбедност аустроугарског престолонаследника, дојава о припреми атентата, отворена питања

Дозволите ми на почетку једну малу дигресију у односу на средишњу тему мог излагања. Сарајево је три пута у 20. веку било у центру светске пажње: први пут 1914. после атентата на Франца Фердинанда, други пут 1984. када су у том граду одржане Зимске олимпијске игре и трећи пут 1994, односно 1995. када су се догодиле Маркале током рата у Босни и Херцеговини. Два

од ова три догађаја имали су трагичне размере и последице. После првог 1914. без резултата истраге, односно без доказа у истрази, кривом је проглашена Србија што је искоришћено за повод аустроугарског објављивања рата Србији и Београд је био бомбардован, а 1915. Србија је била и окупирана. После другог догађаја 1994, односно 1995. године без истраге кривим су били проглашени Срби и уследило је НАТО бомбардовање српских положаја у Босни и Херцеговини. И у једном и у другом случају, једном на почетку 20. века, другом на крају 20. века, остало је пуно неразјашњених околности, остали су непознати бројни аспекти догађаја међу којима и сама позадина догађаја.

О догађају из 1914, атентату у Сарајеву, данас после више од сто година расправљају историчари, други догађај из деведестих је историјски још увек неразјашњен, као и бројне околности које су довеле до рата у Босни и Херцеговини.

Атентат на Франца Фердинанда 28. јуна 1914. године у литератури познат као Сарајевски атентат, а у једном делу пре свега српске историографије и као Видовдански атентат по највећем српском празнику Видовдану, није маргинално питање историографије о почетку најпре европског а потом и Првог светског рата, па чак и о одговорности за Први светски рат. Питање позадине атентата у Сарајеву значајно је за извођење општијих закључака и далекосежно се одражава на тумачења почетка рата, од оцена да је реч о поводу, узроку, „окидачу за рат” и убрзању његовог избијања, па до неисторичних мишљења да рата не би било да није било атентата што није у домену науке већ у домену шпекулација. Једно од кључних питања је да ли су Беч, Будимпешта или Београд знали за припрему атентата. То није једино отворено питање када је реч о том до-

гађају. Постоје и друга питања која до сада у историографији нису разрешена. Питању сазнања да се атентат припрема вратићу се касније у току излагања и понудићу одговор на њега, а сада бих само кратко отприлике навео шта је то што је остало ван сазнања историчара у досадашњим истраживањима.

Прво питање је зашто безбедност аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда није била на нивоу на коме се обезбеђују високе политичке личности приликом њихових путовања. Да она није била на нивоу који је уобичајен и који је примењиван у бројним претходним сличним приликама постоје озбиљни извори.

Друго питање је како то да истрага која је са аустроугарске стране била спроведена непосредно после атентата није обухватила испитивање одговорности лица задужених за безбедност престолонаследника – шефа полиције у Босни Едмунда Гредеа и Оскара Поћорека, гувернера Босне и Херцеговине, и човека који је донео одлуку да после првог несупешног атентата Франц Фердинанд поново изађе на улице Сарајева и да у кључном тренутку пре него што ће бити извршен други, овог пута, успешан атентат возило са престолонаследником и његовом супругом промени правац кретања што је био разлог застоја аутомобила и тренутак када је Гаврило Принцип пуцао. Треба ли подсећати да су наведена лица после атентата добила нове положаје – Греде положај дворског саветника у Будимпешти а Оскар Поћорек главнокомандујућег аустроугарске балканске војске. У ову групу питања може се сврстати и питање како да једна од најмодернијих полиција у тадашњој Европи није ушла у траг атентарима који су се по преласку Дрине из Србије слободно кретали по Босни и Херцеговини дуже од три недеље, а да је Поћорек у време њиховог преласка границе на Дрини био у оби-

ласку управо пограничних места Зворник, Бијељина, Братунац, Власеница, Брчко, Босански шамац.

Најзад у ту групу питања спада и чињеница да се у оптужници против Гаврила Принципа и припадника Младе Босне који су учествовали у атентату наводи само марка пиштоља из којег је Принцип пуцао али не и серијски број пиштоља на основу којег је могло да буде утврђено порекло наоружања, што је могло да послужи за реконструкцију путева којим је наоружање стигло до припадника Младе Босне.

И сада долазимо до кључног питања а то је да ли су постојала сазнања на једној другој или трећој страни о томе да се припрема атентат на аустроугарског престолонаследника?

Бројни историчари, публицисти, новинари, савременици, учесници у догађајима изјашњавали су се, истраживали, писали, сведочили у својим мемоарским списима и износили своја гледишта о томе ко је одговоран за атентат у Сарајеву извршен 28. јуна 1914. године. Истрага спроведена непосредно после атентата једино се није односила на одговорност лица задужених за безбедност престолонаследника. Иако низ чињеница указује на бројне пропусте приликом обезбеђивања боравка Фрање Фердинанда у Сарајеву, личности које су сносиле највишу одговорност напредовале су у даљој каријери. Та чињеница не може бити заобиђена приликом разматрања догађаја који је послужио као изговор за рат из свих аспеката. Посебно из тог разлога што су у делу историографије изнете оправдане сумње да се за припреме атентата знало у појединим званичним аустријским и мађарским политичким и војним круговима, па чак и да атентат намерно није спречен. Приметно је и да је у старијој литератури, посебно оној која је настајала после Првог светског рата, а затим и у радovima

објављеним после Другог светског рата, посвећивана већа пажња том питању него што се то у историографији чини данас. Разлози за заобилажење те теме могу бити вишеструки и различити – од прихватања појединих претходних тумачења као подразумевајућих, преко неспремности да се обављају нова истраживања реконструктивног карактера на микроплану која изискују савладавање напорног истраживачког пута од податка до податка, па до потпуног запостављања значаја тог питања и става да у архивима нема ничег битно новог на ту тему.

Известан број историчара сматра да је Сарајевски атентат био дело званичне Србије и да је проузроковао Први светски рат. Реч је о историчарима који за такво тумачење немају утемељење у документима, као и о пренебрегавању предисторије рата и неуважавању општег контекста. Далеко су бројнији историчари који Сарајевски атентат сматрају „окидачем за рат“, односно поводом који је Аустроугарској и Немачкој олакшао доношење одлуке за коју је дуго пре тога у ратним круговима Беча и Берлина расло расположење. У новије време, чешће него раније, код неких историчара постоји и потреба да се узроци рата траже не само на страни Немачке и Аустроугарске, већ и у политикама и интересима других тадашњих великих европских сила (Русија, Француска, Велика Британија). Несумњиво је да је Сарајевски атентат још увек у многим својим сегментима недовољно истражен. Једно од значајних питања је ко је све од званичника на разним странама знао за припрему атентата и зашто су безбедносне структуре задужене за заштиту престолонаследника Фердинанда, упркос бројним упозорењима, учиниле његов боравак у Сарајеву небезбедним у тој мери да је било могуће извршити два атентата у једном дану од којих је други

имао трагичан исход по престолонаследника и његову супругу.

Владимир Дедијер, који је у својој књизи *Сарајево 1914.* извршио до сада најдетаљнију реконструкцију Сарајевског атентата, анализирајући могуће правце одговорности износи запажање да оптужбе да је Аустроугарска одговорна за убиство у Сарајеву нису изграђене на истим основама. Он, између осталог, наводи: „Неки писци сматрају да многобројне опомене које су стизале са свих страна да надвојвода Фрања Фердинанд не треба да иде у Сарајево нису озбиљно схваћене, као и да су мере безбедности биле потпуно занемарене. Други, пак сматрају да су прави зачетници убиства извесни кругови у Бечу и Будимпешти који су делали преко својих агената у јужнословенским тајним удружењима. Припадници ове групе писаца деле се на оне који тврде да је атентат имао да буде само фиктиван, како би Аустро-Угарска имала изговор за агресију против Србије, и на оне који заступају гледиште да је иза завере стајао мађарски председник владе Иштван Тиса, који је хтео да се ослободи надвојводе Фрање Фердинанда како због његове мржње према Мађарима, тако и због његових планова да голим оружјем по доласку на престо, сведе Мађарску на обичну аустријску круновину“¹. На основу својих истраживања, Дедијер наводи да у бечким архивима постоје документи који показују да је између 1902. и 1914. године полиција била у приправности најмање десетак пута због вести да се припрема атентат на надвојводу и да су извештаји о томе стизали са разних страна: из Србије, Хрватске, Трста, Италије, САД, Египта и Турске. Дедијер примећује да је на маргинама тих извештаја обично надвојвода записивао шта

1 В. Дедијер, *Сарајево 1914*, 705.

би полиција требало да учини у борби против завереника. Истовремено упозорава да приликом истраживања треба разликовати празне претње и гласине од стварних завера којима су полицијске власти ушле и траг.²

Позивајући се на истраживања Војислава Богићевића, Милорад Екмечић наводи податак да је полиција у Сарајеву још у октобру 1913. године имала обавештења о могућем атентату. Екмечић помиње име руководиоца у бечком *Kriegsarchiv* који једном српском историчару није дозволио да види тај извештај.³

На трагу отворених питања налази се и оригинални документ од 23. децембра 1913. године, сачуван у Архиву Србије, који садржи податак да је у Беч стигла информација из Сарајева о припреми атентата на један број високих политичких и војних личности Аустроугарске. Реч је о извештају Јована Јовановића, српског дипломатског заступника у Бечу који је он под наведеним датумом упутио председнику владе и министру иностраних дела Краљевине Србије Николи Пашићу: „Морам опет скренути вашу пажњу на то да су овде из Сарајева стигли од земаљскога поглавара извештаји да се из Србије припремају неки атентатори за Аустроугарску. Они би имали, каже се тамо, за сврху да убију фелдцајг-мајстора Потioreка, министра Билинског, графа Берхтолда, шефа Генералштаба барона Хецендорфа и арцбискупа Штадлера. Атентатори би требали да буду преобучени српски официри. Ма колико да ово изгледа неозбиљно, ја ипак молим да се обрати највећа пажња да се ништа не ради из Србије. Ако се ма штогод отуда уради треба рачунати да ће садашњи босански поглавар бити готов да од тога створи једну аферу која

2 Исто, 707.

3 М. Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у новом веку (1492-1992)*, *Evro-Giunti*, Београд 2010, 343.

би могла да буде од крупних последица за Србију. Има једна струја овде која би једва дочекала да се нађе такав повод“. На полеђини извештаја под датумом 28. 12. 1913. забележено је у Министарству иностраних дела у Београду: „Ништа се из Србије не спрема“.⁴

Садржај наведеног документа се ни у чему не поклапа са чињеницама везаним за Сарајевски атентат. Ипак, овај документ сведочи о нечему другом, веома битном за разумевање догађаја из 1914. године. То је, пре свега, атмосфера која је владала у Аустроугарској далеко пре атентата у Сарајеву. Ако се информација којом је Јовановић располагао у Бечу узме за тачну, онда она потврђује ставове оних истраживача и историчара који заступају гледиште да су поједини аустроугарски политички, полицијски и војни кругови располагали дојавама, извештајима и обавештењима што лажним, што стварним, да је атентат на високу личност Аустроугарске не само могућ, већ и да се припрема. То је био више него довољан разлог, а било је и уверљивијих који су се директно односили на убиство Франца Фердинанда, да аустроугарске власти са далеко више будности организују како пограничне власти, тако и строгу контролу и већу безбедност на територији Босне и Херцеговине а поготово у самом Сарајеву. Поћорек је, судећи и по информацијама које садржи извештај Јована Јовановића и по природи свог положаја, морао да има више обавештења о припреми атентата од оних којима је располагао Јовановић, па могуће, и од оних које је упутио у Беч. Због чега аустроугарске власти нису примениле одговарајуће мере за заштиту свог престолонаследника и тиме допустиле да његов пут и боравак у Сарајеву имају трагичан исход, остаје и даље отворено питање у

4 /Оригинал/ АС, МИД, ПО, 1913, Ф II, И/1-III

историографији. Да ли је реч о намерним пропустима или о неодговорном односу делова апарата аустроугарских власти за који они нису сносили никакве последице? Можда је одговор могуће потражити и у ономе што је уследило – у злоупотреби атентата у политичке сврхе.

Извештај српског дипломатског представника у Бечу сведочи и о атмосфери која је владала међу члановима високих дипломатских и политичких кругова у Србији. Будући да је био на извору информација у једном од најзначајнијих европских дипломатских средишта, Јован Јовановић је добро разумевао интересе великих сила на Балкану, а посебно Немачке и Аустроугарске, па је и његова бојазан за судбину Србије била оправдана. На другој страни, таквог разумевања није недостајало ни српској влади и Николи Пашићу који је, у периоду који је претходио Првом светском рату градио политику која ничим Србији не би смела да отежа ионако тежак положај после балканских ратова. Извештај Јована Јовановића из Беча од 23. децембра 1913. године, иако наизглед не нарочито значајан за саму историју Сарајевског атентата, ипак је користан извор за његову предисторију. А време које је претходило догађају није небитно, осим за историчаре који пажњу усмеравају искључиво на питање **како** и **шта**, занемарујући одговор на питање **зашто** се нешто догодило.

На основу својих истраживања Војислав Богићевић је, пак, развио гледиште да је одговорност за атентат у Сарајеву искључиво на органима безбедности у Босни и Херцеговини који су били под контролом председника мађарске владе Иштвана Тисе. Осим чињенице да су најодговорније личности за контролу безбедности у Босни и Херцеговини биле из круга Иштвана Тисе, остаје непознаница како је могуће да су се атентатори, гото-

во читавих месец дана пре доласка Фрање Фердинанда у Сарајево, несметано кретали на територији Босне и Херцеговине. Ако постоји објективна одговорност српских власти што нису ушле у траг атентаторима док су били на територији Србије, како се не поставља питање колика је одговорност лица задужених за безбедност у Босни и Херцеговини када су се атентатори неометано скоро месец дана кретали на територији која је под контролом аустроугарске полиције, далеко дужом линијом кретања него што је она од Београда до границе према Босни. Поређење степена безбедности приликом путовања цара Фрање Јосифа и приликом боравка Франца Фердинанда у Босни и Херцеговини, такође, оставља отвореним питање поступака аустроугарских власти 1914. године. Војислав Богићевић у свом чланку „Аустријске власти и Сарајевски атентат 1914. г.“ подсећа на мере безбедности које су биле примењене приликом доласка цара Фрање Јосифа 1910, упоређујући их са мерама безбедности приликом доласка Фрање Фердинанда 1914. године:

„Још нам је многима у свежим успоменама боравак пок. Цара Фрање Јосифа 1910. г. У Сарајеву. Сви се добро сећамо онога двострукога кордона наоружане војске по свима улицама куда је цар пролазио.

Такођер се сећамо оних возова пуних ‘сумњивих лица’, која су пред долазак царев отпремана ради интернирања на Пале у близини Сарајева.

Сама варош Сарајево врвела је од поверљивих лица и агената који су све што им је ма и најмање сумњиво било достављали полицијским властима.

Укратко: безбедност старог монарха била је потпуно осигурана, иако се тада у омладинским круговима говорило ‘да би највећа лудост била дићи руку на старог цара, који је већ једном ногом био у гробу’.

Тако одлично изведена организација боравка царева у Босни била је спроведена не само у Сарајеву, него и у унутрашњости, а нарочито на границама, што се даје неоспорно доказати из поверљивих аката те године.

Исто тако је била организована обавештајна служба ван граница Босне, а из шифрованих брзојава тадање Зем. Владе у Сарајеву бр. 574 од 20. маја 1910 и из акта бр. 2777 през. од 22. маја 1910, може се утврдити да су власти биле обавештене да се на цара Фрању Јосифа спрема неколико атентата.

Апстрахирајући далеко повољније политичке прилике него што су биле 1914 г. и ону пословицу 'у страха су велике очи', био је покренут сав полициски апарат, а из наређења Зем. Владе бр. 2688 през. од 18. маја 1910 види се да су издата најстрожија наређења како се има поступати са свима странцима који долазе из Италије, Турске, Русије и Србије.

Команда жандармериског кора и команда армије издали су наређења, да се сва момчад на служби жандармерије, финансијских стража и граничних трупа, има свести само на најпотребнији минимум за вршење службе, а све остало има се употребити за контролу промета странцима и службу на прузи Бос. Брод – Сарајево. Сваки жандарм морао је бити снабдевен нарочитом бележницом у коју је бележио сва наређења и појединости које су се односиле на безбедност царева боравка.

Сва сумњива лица, макар и са исправним путницама имају се ставити под надзор, а сумњива лица у самој земљи 'имају се држати подаље од царева места боравка'. Чак је било забрањено и предвођење депутација кметска.

Боравак царев у Босни прошао је без инцидента, иако се не може рећи да у Босни није било никаквог револуционарног расположења, а томе је сведок безу-

спешан атентат студента Богдана Жерајића из Херцеговине 2. јуна 1909 г. у Сарајеву на тадањег поглавара земље Варешанина.“⁵

Пештански детективи који су 1910. године били придодати сарајевској полицији приликом посете Фрање Јосифа, објашњавали су да је атентат на Фердинанда могао да успе само зато што у Сарајеву није било „извежбаних полицајаца“, наводећи да најважније тачке као што је, на пример, Апелов мост као „најопасније место“ нису биле запоседнуте од стране полиције.⁶ Чешки лист *Час*, а Чеси су били посебно погођени атентатом јер је Фердинандова супруга Софија Хотек била из чешке аристократске породице, већ у првим бројевима после атентата доноси коментар: „Полиција у Босни и Херцеговини је глува, слепа и тупоглава“, додајући да је „тешко било одабрати гори тренутак за престолонаследников одлазак на југ“.⁷ Чешка штампа је посебно била огорчена на генерала Поћорек: „Убиство би било онемогућено да су предузете све потребне мере... Генерал Поћорек сноси највећу одговорност за катастрофу 28. јуна не само као шеф земаљске владе, већ и као инспектор аустроугарских трупа у Босни и Херцеговини“.⁸ Чешки новинари су кривицу за престолонаследникову погибију приписивали балканској по-

5 В. Богићевић, *Аустријске власти и Сарајевски атентат 1914 г.*, у: „Нова Европа“, 26. јул 1934; Рукопис овог чланка се чува у Архиву Србије. Приликом цитирања аутор ове књиге је користио рукопис Војислава Богићевића.

6 *Новости*, бр. 167, 2.

7 *Čas. Zvláštní vydání*, Číslo 177, 29. 6. 1914. (Према: Кирил Шевченко, „Полиција у Босни је слепа, глува и тупоглава...“: Чешка штампа о последицама Сарајевског атентата 28. јуна 1914, у: „Векови“, Историјски часопис Андрићевог института, 1, Андрићград 2014)

8 *Ibidem*, Číslo 185, 7. 7. 1914.

литици Беча: „Престолонаследникова смрт има везе са балканским питањем. Наши сопствени политичари... не смеју се ослободити кривице за оно што се десило... Ми не можемо с тим у вези да не споменемо положај у југословенским земљама... Странце који су писали о аустроугарским условима, ужасавала је апсолутистичка слепа самовоља, под којом је укинута устав, укинута скупштина, прекршен закон, посланици јече у казаматима, а слобода говора и окупљања је угушена.“⁹

Резултати истраживања Војислава Богићевића показују да приликом доласка Фрање Фердинанда у Босну 1914. године, мере безбедности нису биле ни приближне мерама предузетим четири године раније приликом боравка цара Фрање Јосифа. Ова чињеница добија на већој тежини када се има у виду да је активнији рад југословенске револуционарне омладине био познат аустроугарским властима и да је атентату претходило више инцидентата који су били својеврсна илустрација тог рада. Војислав Богићевић наводи низ података који говоре о веома ниским мерама безбедности и бројним пропустима, од тога да пограничне власти нису вршиле службу на одговарајући начин, преко тога да су се Принцип, Чабриновић, Грабеж и други учесници неометано кретали по великом делу територије Босне, до у литератури описаних пропуста на сам дан атентата, од којих је највећи да је Фердинанд после првог покушаја атентата поново изашао на улице Сарајева, а Поћорек у најкритичнијем тренутку издао налог возачу аутомобила у коме су седили престолонаследник и његова супруга да промени правац кретања, што је био разлог застоја аутомобила и тренутак када је Принцип пуцао¹⁰. Истраживачи запа-

9 *Ibidem.*

10 Детаљније: В. Дедијер, н. д; В. Богићевић, Исто.

жају и чињенице да је генерал Поћорек управо у време преласка атентатора у Босну почетком јуна био у инспекцијском обиласку пограничних места Зворник, Бијељина, Братунац, Власеница, Брчко и Босански Шамац и да је на дан атентата војска била распоређена у околини Сарајева, а не и у самом граду.¹¹ После атентата, у успешном развоју каријере, Едмунд Герде, шеф полиције у Босни у време атентата, добио је положај дворског саветника у Будимпешти, а Оскар Поћорек постао је главнокомандујући аустроугарске војске за Балкан.

Несумњиво је да су у дугом низу година, с времена на време, до аустроугарских званичника са разних страна и из различитих извора стизале информације о припремама атентата на неку од високих личности. За велики број претњи и дојава се испоставило да су биле лажне, али приче, помисли и атмосфера страха и неверица у то да је нешто тако могуће, нису престајали. О неком могућем будућем атентату говорило се у најужим круговима, каткад је био предмет гласина које су се тихо и у поверењу шириле монархијом и ван ње, тема кафанских разговора вођених у шифрама и погледима, разлог страхова и очекивања. Помисао на атентат задавала је бриге и узбуњивала људе задужене за безбедност чланова владарске породице. Кроз руке запослених у аустроугарској администрацији прошло је ко зна колико најава атентата који се никада нису догодили. Један се ипак догодио. Иза њега су остала су питања која пун век заокупљају пажњу историчара. Да ли је аустроугарска администрација тога пута била немарна или су неодговорне биле личности на високим положајима или је, пак, омогућено да се све догоди? Свакако се није на одговарајући начин реаговало на дојаве

11 Исто.

које су запљускивале кабинете уочи дуго најављиване и унапред детаљно обелодањене путање и прецизне сатнице кретања Фрање Фердинанда у Сарајеву 28. јуна 1914. Питање додатно оптерећују и индикације да је реч о завери која је своје корене имала у неком од утицајнијих центара: Бечу, Будимпешти, Београду, Берлину или међу масонима. У делу литературе могуће је наћи и гледишта да се за припрему атентата знало али да се није реаговало, не због неодговорности или неспособности Поћорек¹², Гердеа¹³ и Колоса¹⁴, већ једноставно због тога што је трагична судбина престолонаследника била у интересу политичког центра за који су они извршили задатак тако што су пустили да се атентат догоди. За таква мишљења нису постојали чврсти докази који би могли да буду прихваћени у науци, ако таквима не сматрамо накнадна сведочења појединих личности, што се као врста извора увек узима са додатним опрезом, премда не могу ни априори да се одбаце, с обзиром на високе положаје које су те личности заузимале.

Један недавно истражен раније непознат документ скренуо је, међутим, посебну пажњу. Уз неоспорну чињеницу да припада оној врсти извора који се, уз подразумевајућу критичку анализу, у историографији стручно вреднују великом изворном тежином и који могу да буду основ за отварање новог правца истраживања, реч је о документу којем мора да се приђе и са извесном обазривошћу. Делимично сачуван садржај документа упућује на закључак који може да буде основ да се документ третира као дојава о претњи по безбедност Фрање Фердинанда током боравка у Сарајеву јуна 1914. године. Дволистак и текст на његове три стране

12 Оскар Поћорек, гувернер Босне и Херцеговине

13 Едмунд Герде, шеф полиције у Сарајеву

14 Карло Колас, шеф Политичког одељења Земаљске владе

који је претрпео знатна физичка оштећења различитим методама са очевидним циљем да се не уништи цео документ, али да се део његовог садржаја прикрије, односно заувек уклони, осим анализе садржаја изискује и спољну анализу (детаљније у: М. Перишић, *Сарајевски атентат, Повратак документима*, Андрићев институт, Андрићград–Вишеград 2014). Сачувани део текста садржи довољно података на основу којих се уочава да је реч о дојави да је више особа отишло из Београда у Сарајево, са извесним тајним намерама које би власти у Босни требало да спрече. Да би се поузданије утврдило да се дојава односила на Гаврила Принципа и младобосанце, што се чини врло вероватним док се чита сачувани преостали неуклоњен и неприкривени део текста, била би потребна реконструкција целог текста и његов недостајући отцепљени део. Документ ипак нуди значајан број података. Какав документ је у питању, шта је његов садржај и каква су, колика и ког типа његова оштећења?

Дојава је написана у Земуну 17. јуна 1914. године, а примљена и заведена у Загребу и 20. јуна, уз пропратну белешку под ознаком „povjerljivo“ прослеђена „Predstoјništvu redarstva“, уз још једну забелешку на трећој страни истог документа, да је примљена 21. јуна и заведена под бројем 18, али се из забелешке не види где. Све ће бити јасније ако се документ подвргне анализи која решава питање аутентичности и суштине његовог садржаја. Документ је физички знатно оштећен што отежава његово коришћење, због чега је и била неопходна додатна детаљна анализа, односно испитивање хартије на којој је писан, реконструкција прецртаних делова текста и покушај реконструкције делова текста који су радирани. Димензије документа су 287mm x 228 mm. На документу су уочљиви различити рукописи на три стране, писани црним мастилом и латиничним

писмом, ијекавицом. Папир је произведен у ријечкој фабрици папира „Smith&Meunier“, што се види из воденог жига у условима продорног светла. Водени жиг се састоји из речи „Fiume“, испод ње шестокраке звезде, унутар ње великог латиничног слова F и испод ње иницијала писаним великим словима SM, што је скраћеница од „Smith&Meunier“, дугогодишњих познатих произвођача папира и власника фабрике папира у Ријечи¹⁵.

На првој страници је текст дојаве који је потписан надимком или, вероватније, обавештајном шифром „Vaš Gliša“ и датиран са „Zemun 17. 6. 1914“. Текст није адресиран ни на једну институцију нити личност. Сачувани и у разним фазама испитивања аутентичности и анализе садржаја реконструисани текст на првој страници дволистка гласи: „Juče sam sa pouzdane strane doznao od poznatog Živka Dačića (najopasniji propagator) da [su] ovih dana bili odaslati u Sarajevo (...) Prestolonasljednika Ferdinanda (...)[] Evo njihovih imena: (...)[] (...) štampar. Ja ga osobeno nepoznajem. S'toga ne (...)[] Sad će mo viditi, sa kakvom vještinom radi aparat Bosanski. Zemun 17/6 1914. Vaš Gliša“.¹⁶ На полеђини првог

15 Фабрику папира у Ријечи основао је 1821. године Андрија Људевит Адамић. Неколико година касније продао је свој млин за производњу папира енглеском трговцу Валтеру Крафтону Смиту (Walter Crafton Smith). После смрти Андрије Адамића, 1828. године, Смит се удружио са Чарлсом Мајнером Charles Meunier), трговцем из Баварске, и основао ново предузеће под називом „Smith&Meunier“ које је убрзо започело индустријску производњу папира. Детаљније: *Smith& Meunier – tvornica papira D. D. na Sušaku u prvom stoljeću svoga opstanka 1827-1927*, izdanje zaklade Tiskare narodnih novina, Zagreb 2007, 44; D. Klen, *Tvornica papira Rijeka*, izdanje povodom 150 godina od osnivanja (1821-1971), Rijeka 1927, 124; M. Grgurić, *Tvornica papira Rijeka*, katalog izložbe, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2007, 35.

16 АС, МИД, ПО, 1914, Ф 1, А I/3. Са три тачке у загради означени су радирани делови текста и отцепљен део документа.

листа, односно на другој страници у горњем левом углу налази се делимично читљива уобичајена ознака за завођење аката са које се уочава реч „Број“ и линија испод које је видљива ознака „1914“, а изнад ње на месту где се уписује број под којим је акт заведен видљиво је оштећење настало радирањем, чиме је уклоњен заводни број. У горњем десном углу се лако чита скраћеница за место и датум: „Zgb. [Загреб] 20. VI. 1914

Текст за који се може рећи да је пропратна белешка насловљен је са: „Predstojništvu redarstva“ испод чега је написана реч „Povjerljivo“. Даљи текст на истој страници гласи: „Iz pouzdane strane javljeno je predstojništvu ovog kr.[aljevskog] redar.[stvenog] povjereništva da će doći za vrijeme boravka njegove kraljevske visosti prestolonasljednika Franje Ferdinanda doć(...) i dalje u Bosni da će se (...) vojnički (...) [.] prep:[oručeno] 20/6 R“. У доњем десном делу странице налази се потпис „D(...)“. На трећој страници документа записана је следећа заводна ознака: „Primljeno 21. VI 1914. broj 18 s.d.d.s“. Део листа који је отцепљен и недостаје налазио се између десетог реда и текста: „Сад ће мо видити, са каквом вјештином ради апарат Босански“, после чега су у следећем реду при дну странице записани место, датум и потпис.

На основу анализе сачуваног дела текста у којем су садржани извесни појмови и имена, затим подаци о датумима као и радња, и на основу међусобног повезивања података, може да се закључи да је писац дојаве упутио информације о овде већ констатованој претњи по безбедност Фрање Фердинанда. Писац дојаве саопштава да је са поуздане стране сазнао да су из Београда „odaslata“ лица са циљем да нешто учине у Сарајеву приликом боравка Фрање Фердинанда. То што треба да учине недвосмислено је у вези са његовим очекивањима израженим на крају дојаве где је на-

писао: „Sad će mo viditi sa kakvom vještinom radi aparat Bosanski“. Претпоставка је да је „aparat Bosanski“ у ствари полиција у Босни која треба лица која су из Београда отишла у Сарајево да спречи да изврше то нешто због чега су отишла. У првој реченици се појављује име и презиме „Živko Dačić“ кога писац дојаве сматра „najornasnijim propagatorom“, како га у загради текста означава. „Živko Dačić“ је у ствари Живојин Дачић, управник Државне штампарије у Београду у то време, истакнути активни припадник Народне одбране, национални радник, члан Одбора Српске књижевне задруге и аутор већег броја књига и текстова у часописима и листовима¹⁷. Живојин Дачић је био познат аустроугарским властима. Његово име се помиње у појединим аустроугарским документима из фонда аустроугарског Земаљског

17 Живојин О. Дачић је рођен у Баточини 1874. године. Дипломирао је на Историјско-филолошком факултету Велике школе у Београду. Службовао је у Врању и Јагодини, а затим био писар у Министарству просвете (1898–1900) и Државној архиви (1900–1901). Од 1901. до 1910. године обављао је дужност секретара Универзитета, а 1911. постављен је за управника Државне штампарије и на тој дужности је остао до 1919. године са прекидом за време Првог светског рата када је живео у Женеви у избеглиштву. Сарађивао је у бројним листовима и часописима (*Дело*, *Босанска вила*, *Просветни гласник*, *Вечерње новине*, *Српске новине*, *Застава*, *La Serbie* (1917)). Био је уредник годишњака *Напредак*, листа *Смели народ*, *Календара народних новина* и едиције *Мале народне књиге*. Издавач је и уредник *Збирке*, као и власник и уредник *Народних новина* и *Нове искре*. Био је оснивач и члан управе Народне одбране (1908) и Културне лиге (1909) и члан управе Српске књижевне задруге, Друштва за народно просвећивање и Српског књижевног друштва. – М. Ранков, *Живојин Дачић*, у: *Српски биографски речник*, III, Нови Сад 2007, 124–125. Архив Србије поседује лични фонд Живојина Дачића 1874–1920 (ЖД). Фонд се састоји од 103 предмета. Непознато је на који начин је архивска грађа овог фонда доспела у Архив Србије.

министарства финансија који се налази у Архиву Босне и Херцеговине у Сарајеву. Дојава је потписана са „Vaš Gliša“. Обе речи из потписа су занимљиве. „Vaš“ означава лојалност и припадност, односно указује на адресу за коју се обављају одређени послови и задаци, што може да упути да је реч о аустријском агенту којих је у јужнословенским земљама било у већем броју. „Gliša“ је највероватније обавештајна шифра за лице које је обављало задатке те врсте. Додатна истраживања обављена на трагу овог документа помогла су да дођемо до података да је „Глиша“ био „Црногорац“, повереник аустријске офанзивне и дефанзивне „догласне службе“, који је из Земуну слао извештаје загребачкој и сарајевској полицији о кретању емиграције. Те податке аутор ове књиге је запазио на једном папиру чији је формат најближи формату мањих бележница, а налази се у „Хартијама Душана Тврдореке“ које су заједно са огромном количином српске архивске грађе однете у Беч за време Другог светског рата, приликом пљачке српских архива, а потом више година после рата једним делом враћене радом Комисије за реституцију¹⁸. Душан Тврдорека је био новинар који је више година после Првог светског рата вредно сакупљао податке о 1914. години и повремено објављивао текстове на ту тему, да би касније отишао у емиграцију. Врло је вероватно да је Тврдорека забележио податак који је послужио за идентификацију потписника дојаве¹⁹. У пословне које је аустријски повереник „Глиша“ обављао у Земуну био је упућен Виктор Вуковић, који га је затекао по доласку на дужност шефа пограничне и државне полиције у Земуну²⁰.

18 АС, Хартије Душана Тврдореке, ф 1, folio 350/58

19 Име и презиме се налази у наведеном документу у „Хартијама Душана Тврдореке“

20 АС, Хартије Душана Тврдореке, ф 1, folio 350/58

Када је, где и чијом стручном руком извршено оштећивање делова текста, тешко је одгонетнути. Од времена настанка овог историјског извора дели нас сто година. Документ није био део званичних преписки, тако да његови путеви тешко могу да се реконструишу. Од 17. јуна 1914. године када је документ настао, преживео је полицијско време у јуну 1914, затим време Првог светског рата када је саставни део рата била и преметачина и пљачка архивске грађе, па период жучних расправа о узроцима и кривици за избијање Првог светског рата, а у склопу тога и расправе о атентату у Сарајеву – да ли се знало да ће се догодити и ако се знало ко је био у поседу таквих информација. Уследио је и снажан ревизионистички удар који је мобилисао историчаре, архивисте и политичаре на разним странама света, посебно у Хитлеровој Немачкој. Дошао је потом Други светски рат током кога је извршена планска пљачка српских и југословенских архива од стране нацистичких кругова Берлина и Беча и одношење архивске грађе у Беч; после Другог светског рата започели су дуготрајни преговори и делимичан повратак архивске грађе југословенским архивима када је са аустријске стране предат и изванредан број докумената који нису били српске или југословенске провинијенције. Историјски догађаји су били такви да усложњавају и питања нестајања, уништавања, оштећења, пребацивања архивске грађе из једне у другу државу. Та бурна догађања преживео је документ који може да подстакне на даља истраживања теме Сарајевског атентата, али његови поједини делови нису. Документ који није значајан, свакако не може да изазове толики интерес да се на њему изврше знатна, циљана оштећења стручном руком.

Ако у сачуваном делу текста већ постоји толико података који упућују на опипљиво сазнање да су поједини аустроугарски кругови ипак били обавештени

да ће се нешто лоше догодити у Сарајеву 28. јуна 1914. године, због чега би требало да интервенише "апарат босанске власти", онда може да се претпостави колико потпунијим сазнањима су располагали они који су у рукама држали тај исти документ, неоштећен, са целовитим текстом. Најзад, отвара се питање и да ли садржај овог документа може да се доведе у везу са неким другим изворима и да се смести у контекст одређених сазнања која су резултат низа појединачних података који се срећу у литератури, објављеним изворима или необјављеним документима. Један, такође трагом овог документа, недавно истражен податак може да се доведе у везу са дојавом од 17. јуна. Наиме, у „Izvjješću od 3. travnja 1917.“ изасланика Земаљске владе Краљевине Хрватске, Славоније и Далмације упућеном хрватском бану, о архивској грађи коју је из Србије Аустроугарска однела у Беч у току Првог светског рата, на страни 54 у попису предмета под редним бројем 275, налази се следећи податак „Управа града Београда, допис од 17.VI 1914. у погледу атентата у Сарајеву“.²¹ Шта садржи поменути допис није нам познато, јер је тек потребно да се уђе у траг даљој судбини тог тада заведеног акта. Поклапање датума и предмета дописа са датумом и делимично реконструисаним садржајем дојаве, не мора да значи да је реч о документима који се односе на исти предмет, али свакако рађа сумњу да допис заведен у Управи града Београда може да се односи на дојаву од 17. јуна.

Осим податка из „Izvjješća“, постоје и други подаци који могу да упуте на закључак да је загребачка полиција била информисана да се припрема атентат. Тако

21 „Izvjješće od 3.travnja 1917“ писано „15. srpnja 1917“ – Државни архив Хрватске (DAH), AN, k. 77/1916, kut. 102, 79 listova; Фотокопија у количини од 79 листова на којој је и наведена сигнатура из Архива Хрватске налази се у Архиву Србије.

је, на пример, мађарски лист *Мађарорсаг* објавио 29. јуна 1914. информацију да је загребачка полиција располагала сазнањима да ће се догодити атентат на Фрању Фердинанда.²² *Мађарорсаг* је известио да се у Угарској „и пре имало сазнање о атентату“ и као потврду за наведену тврдњу навео заседање хрватског Одбора за буџет на којем су чланови опозиције предочили властима у Загребу да је путовање престолонаследника у Босну опасно по његов живот. У истом чланку наведено је и да је четири дана пре атентата шеф загребачке тајне полиције предочио „надлежним властима“ опсежан извештај о сазнањима да се у Босни припрема атентат на престолонаследника. Писање *Мађарорсага* пренео је 30. јуна *Pester Lloyd*, лист на немачком језику који је излазио у Будимпешти и навео да се редакција телефонским путем обратила хрватском бану Ивану Скерлецу²³ са питањем какав је његов став о наведеним информацијама *Мађарорсага*. Скерлец је одговорио да је присуствовао Одбору за буџет, да је схватио „запажања“ хрватске опозиције и рекао да „није било разлога да се то означи као денунцијација“²⁴. *Pester Lloyd* преноси из *Мађарорсага* други део тврдње, који се односи на шефа тајне полиције коменатришући га да је „као са неба пао“, а такође и да је у коментару закључено да се то стави *ad acta*. Занимљиво је да београдска штампа није посветила нарочиту пажњу писању *Мађарорсага* и да су једино *Новости* објавиле штуру информацију да је бан Иван Скерлец „демантовао“ писање *Мађарорсага*, што може да се тумачи уздржаномшћу Београда тих дана.²⁵

22 *Magyarország*, Budapest, 29. јуниус 1914.

23 Иван Скерлец, хрватски бан од 1913. до 1917, близак угарском председнику владе Иштвану Тиси.

24 *Pester Lloyd*, Budapest, 152, 30. Iјuni 1914, 4

25 *Новости*, бр. 167, 2.

Сазнања да је загребачка полиција располагала информацијама о припреми атентата изнео је и Рудолф Бартулић, аустроугарски војнички повереник, који је у историјско-политичкој студији о аустроугарској тајној служби у вези сарајевског атентата под насловом „Улога Мађарске у Првом светском рату“, објављеној у Лозани 1917. године, навео да му је шеф загребачке полиције Бено Клобучарић потврдио да су у Загреб са две стране, од којих је једна била из Београда, стигле доставе о завери против престолонаследника и да је он те доставе, по упутству хрватске владе, послао у Пешту, али да је потом „ствар заспала“.²⁶ Ако се може веровати Бартулићевој меморији и истинољубивим мотивима, његови наводи потврђују да је дојава било са разних страна, а да је она која је послата 17. јуна из Земуна једна од њих, али истражена у архивској грађи за разлику од бројних других извора који припадају мемоарским исказима.

Иако је овај документ изузетак у досадашњим истраживањима и по свом значају прворазредан за тему коју историографија дуго не успева да разреши на поузданији начин, постоје извесна питања на која, због несачуваног целовитог садржаја, није могуће дати одговоре. Непознаница је која су се имена налазила у тексту дојаве. Такође, постоји још једна могућност коју не треба искључити, а то је да дојава садржи информацију да је неко из Србије упућен у Босну да одврати атентаторе у њиховој намери, с обзиром да се у литератури помиње Аписова улога у покушају одвраћања атентатора од њихове намере у данима када су они већ прешли границу и били у Босни. Ова верзија је прихватљива под условом да се докаже Аписово саучесништво у атентату, односно ако би било доказано да је његова

26 G. Beck, *Ungarns Rolle im Weltkrieg*, Lausanne 1917, 216-218;

улога у атентату била онаква како је он представио у писму писаном на робији 1917. Међутим, и овакво тумачење дојаве не би променило суштину, јер је текст дојаве и у том случају морао да садржи податак да се припрема атентат.

Будућа истраживања ће можда донети и нова сазнања о овом документу. Он за сада остаје један примаран извор који упућује на даље правце истраживања и стварања поузданије изворне основе за тражење одговора на важна отворена питања о Сарајевском атентату.